

FOND BOZORIDA QIMMATLI QOG'OZLAR**Farhodova Mavluda**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti To'rtko'l fakultet talabasi

Annotatsiya

Banklar fond bozori ishida faol qatnashishlariga ular qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyat yuritishlari uchun bir qancha qulay shart-sharoit mavjudligi sabab bo'lmoqda. Masalan, banklar faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar hamda normativ hujjatlarda qimmatli qog'ozlar bozorida har qanday funksiyalarni bajarish uchun biron-bir cheklashlar yo'q. Demak banklar emitent, investor, investitsiya muassasasi sifatida ham ish olib borishlari mumkin. Banklarning barqaror moliyaviy ahvoli va bank operatsiyalarining yuksak darajadagi daromadlilik banklarga katta hajmdagi resurslarni qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarga yo'naltirish imkonini beradi. An'anaviy bank operatsiyalari bo'yicha daromadlilik darajasi pasayishi banklarni boshqa muqobil daromad manbalari ustida yanada faolroq ishlashga majbur qilmoqda. Mijozlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati to'g'risida keng ko'lamli axborotga ega bo'lgan banklar yirik emitentlar sifatidagina emas, ayni paytda yirik investorlar sifatida ham faoliyat yuritmoqda.

Kalit so'zlar; investitsiyalar, investor, aktivlar, qimmatli qog'ozlar, obligatsiyalar, veksel, deposit, emitenlar, Depozit sertifikat.

Jahon amaliyotida «investitsiyalar» atamasining mamlakat ichida va xorijiy mamlakatlarda real hamda moliyaviy investitsiyalar shaklida uzoq muddatli kapital kiritish sifatidagi talqini keng tarqalgan bo'lib, real investitsiyalar bu - kapitalni moddiy va nomoddiy aktivlarga kiritish hisoblanadi, moliyaviy investitsiyalar esa moliyaviy aktivlarda investitsiyalarni ifodalaydi. Qimmatli qog'ozlar bozorida tartibga solishning asosiy vazifalaridan biri — investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishdir. Bu vazifani tegishli davlat va nodavlat muassasalari hamda investorlar bilan birgalikda belgilangan tartibda amalga oshiradi, qimmatli qog'ozlarga investitsiya qiluvchi investorlarning maqsadi daromad olish bo'lib, shu bilan birga ular moliya bozorini kapital oqimi bilan ta'minlaydi, investitsion bozorda kapital aylanishi likvidligini tezlashtiradi, ishlab chiqarishni rivojlantiradi, bu orqali esa umumiy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatiladi.

Qimmatli qog'oz mulkiy munosabatlarni ifoda etuvchi va biron bir mulkka yoki pul summasiga bo'lgan huquqni tasdiqlovchi hujjat bo'lib, bu mulk va pul tegishli hujjatni taqdim etmay turib sotilishi yoki boshqa shaxsga berilishi mumkin emas. Qimmatli qog'ozlarning asosiy xususiyati o'z egalariga muntazam ravishda yoki bir martalik daromad keltirishdan iborat.

Qimmatli qog'ozlar ikki guruhga bo'linadi:

— birgalikda egalik qilish munosabatlarida vosita bo'ladigan qimmatli qog'ozlar aksiya va paylar;

— kredit munosabatlarida vosita bo'ladigan qimmatli qog'ozlar — obligatsiyalar, vekselar, depozit va investitsiya sertifikatlari, ipoteka va boshqalar.

Aksiya — qimmatli qog'oz bo'lib, uning egasi aksiyadorlar jamiyatining sarmoyasida ishtirok etayotganini tasdiqlaydi hamda shu jamiyat 64 foydasininig bir qismini dividend tarzida olish, jamiyatni boshqarishda, uning foydasida ishtirok etish va jamiyat tugatilganda uning mulki qoldig'ini tasdiqlashda qatnashish huquqini beradi. Bu shartlar O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida» gi qonunning 4-moddasida ko'rsatilgan. Aksiyalarni chiqaruvchi hissadorlik jamiyatlari emitentlar deb ataladi. Qimmatli qog'ozlar chiqarish huquqiga ega bo'lgan boshqa tashkilotlar ham emitent bo'lib hisoblanadi.

Aksiyalarning nominal qiymati 100 so'mdan kam bo'lmasligi kerak. Aksiyalar bo'linmasdir. Ular quyidagi turlarda bo'ladi:

— egasi yozilgan va taqdim etuvchiga tegishli;

— imtiyozli va oddiy.

Taqdim etuvchiga tegishli aksiyaning egasi uni saqlovchi deb ham yuritiladi va boshqa shaxslar egaligiga ro'yxatsiz beriladi. Obligatsiyalar turi quyidagicha:

— Respublika ichki va mahalliy zayomlarining obligatsiyalari;

— korxonaning obligatsiyalari.

Obligatsiyalar oddiy va yutuqli, foizli hamda foizsiz, erkin muomalada yuritiladigan yoki muomala doirasi cheklangan qilib chiqarilishi mumkin. Veksel — qimmatli qog'oz bo'lib, veksel beruvchi yoki vekselda ko'rsatilgan boshqa to'lovchining vekselda nazarda tutilgan muddatga veksel egasiga muayyan summasini to'lash haqidagi so'zsiz majburiyatini tasdiqlaydi. Vekselar oddiy va o'tkazma xillarga bo'linadi. Oddiy veksel — yuridik va jismoniy shaxsning belgilangan muddatda muayyan summani veksel saqlovchiga to'lash haqidagi qarzdorlik majburiyatidir. O'tkazma veksel — o'tkazma vekselni ko'rsatgan shaxsga muayyan summani to'lash lozimligi haqida qarzdorga berilgan farmoyishdir. Depozit sertifikati — muayyan bankda depozit huquqini beradigan hujjat, ya'ni bankning qarz majburiyati. O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrdagi «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi» hamda 1995-yil 22-dekabrda «O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish haqida»gi qonunlarga binoan Respublikamiz hududida muomalaga qimmatli qog'ozlarning hosilalari-opsionlar, fyucherslar va orderlar chiqariladi. Opsion — shartnoma bo'lib, uning egasiga belgilangan muddatda bitimda ta'kidlangan narxda qimmatli qog'ozlar va tovarlarni sotib olish yoki bunday sotib olishni rad etish huquqini beradi. Mazkur korxonada xodimlarining muayyan miqdoridagi aksiyalarni imtiyozli shartlar bilan sotib olish huquqi; ayirboshlanadigan imtiyozli aksiyalar va obligatsiyalarni oddiy aksiya va obligatsiyalarga almashtirish huquqi; emitentni obligatsiyalar haqqini muddatidan oldin to'lab qaytarib olish huquqini beradi. U mustaqil qimmatli qog'oz hisoblanadi hamda aksiyadan alohida sotilishi va sotib olinishi mumkin. Amal qilish muddatida ishlatilmagan order har qanday qiymatini yo'qotadi. Hosilaviy qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromad bir yoki bir nechta bozor ko'rsatkichlari (indekslari) qiymatiga bog'liq. Masalan, fyuchers operatsiyalari

bo'yicha daromad shartnomani amalga oshirish paytida tovarning bo'lg'usi narxi qanchalik to'g'ri belgilanadigan va bu tovarga talab qanchaligiga bog'liq.

Foydalanigan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risida Nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar. 2004-y. 23-iyun.
2. Ахрамов Е.А. Экономические реформы Республики Узбекистан. — М: ТОО «Люкс арт», 2003.
3. Butikov I. Qimmatli qog'ozlar bozori.. - T.: Консаудитинформ, 2001.